

ANDERS BURMAN

Att bära evigheten i sitt bröst

Filosofen Viktor Rydberg

Strax före klockan halv två den 16 september 1876 äntrade Viktor Rydberg talarstolen vid Göteborgs museum för att hålla en föreläsning om materialism och idealism.¹ Fler än hundra åhörare hade denna lördageftermiddag kommit för att lyssna på honom. Den var den första föreläsningen i en serie som Rydberg höll den hösten, med två entimmarsföreläsningar i veckan fram till mitten av december. Som arrangör för evenemanget stod Göteborgs undervisningsfond, där S. A. Hedlund var en nyckelperson, precis som han var när det gällde så mycket annat i tidens göteborgska kulturliv. Hedlund och Rydberg var sedan länge nära vänner och den förre var dessutom den senares arbetsgivare. I den liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, för vilken Hedlund var chefsredaktör, hade Rydberg medarbetat sedan 1855. På Hedlunds initiativ slutade Rydberg att skriva i tidningen 1876, men då engagerades han i stället som föreläsare i den nya så kallade undervisningsfonden som kom att ligga till grund för Göteborgs högskola som startade sin verksamhet femton år senare.

Rydberg var vid tiden för föreläsningarna fyrtiosju år gammal och hade bakom sig ett stort antal uppmärksammade verk, däribland romanerna *Fribrytaren på Östersjön*, *Singoalla* och *Den sista athenaren* liksom den lärda teologiska studien *Bibelns lära om Kristus*. Ett par år tidigare, 1874, hade han gjort sin första stora utlandsresa, till Tyskland, Frankrike och Italien, vilket bland annat resulterade i de båda böckerna *Romerska dagar* och *Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus*.

¹ Jag vill tacka Tore Lund för värdefulla kommentarer under arbetet med denna text.

Något senare skulle han bli hedersdoktor vid Uppsala universitet och väljas in i Svenska Akademien. Han var firad, han var uppburen, men han var också bekymrad.

Inte minst var han, som så ofta, bekymrad över sitt eget författarskap. Tidigare tycks han ha skrivit med ganska lätt hand och under perioder hade han varit väldigt produktiv. Men nu hade det gått halvtannat decennium sedan han publicerade sin senaste stora roman, *Den sista athenaren*. Inom skönlitteraturens område hade han efter det inte gjort så mycket mer än skrivit lite poesi och ett antal kortare texter, omarbetat vissa tidigare romaner samt ägnat sig åt sin översättning av Goethes *Faust*, som publicerades 1876. Hedlunds tanke var att Rydberg nu när han slutade skriva i tidningen skulle kunna ägna mer tid åt sitt eget författarskap. Hans ytterst noggranna förberedelser av föreläsningarna slukade dock det mesta av den frigjorda tiden, vilket gjorde honom ännu mer bekymrad och nedstämd. Under våren och sommaren 1876 frågade han sig åtskilliga gånger varför han överhuvudtaget hade tagit på sig att hålla den här föreläsningsserien. I ett brev till vännen Otto Borchsenius beklagade han sig också över att han saknade "all föreläsningförmåga" och såg framför sig hur åhörarna som kom för att lyssna på honom snart skulle försvinna en efter en, tills det bara var ett litet fåtal kvar.² På den punkten besannades emellertid inte hans farhågor. Publiken blev inte alls mindre, tvärtom. Senare under hösten uppgick den till fler än 170 personer.³

Faktum är att föreläsningsserien blev något av en succé och

² Viktor Rydberg brev till Otto Borchsenius 23/2 1876, i *Viktor Rydbergs brev II. 1855–1881*, red. Emil Haverman (Stockholm: Bonniers, 1925), s. 153.

³ Rörande uppgifterna om antalet åhörare, se "Utgifvarens anmärkningar", i Viktor Rydberg, *Filosofiska föreläsningar, del I. Materialism och idealism ("I filosofiens förgård")*, red. Robert Höckert (Stockholm: Bonniers, 1900), s. 356.

vid undervisningsfonden fortsatte Rydberg att föreläsa i filosofi i flera år. Under de följande terminerna kom han bland annat att behandla teodicéproblemet hos den tyske 1600-talsfilosofen Gottfried Wilhelm von Leibniz, pessimismen hos de båda 1800-talstänkarna Arthur Schopenhauer och Eduard von Hartmann, men också filosofisk antropologi och moralfilosofi.

Länge hade Rydberg för avsikt att ge ut föreläsningarna i bokform. I november 1876 skriver han till sin förläggare Albert Bonnier att han emellertid inte vill publicera dem rakt av. Han anger två skäl till det:

Jag har mycket mer och dertill mer djupgående att säga i boken än jag kunnat säga på talarstolen inför min talrika och vänligt stämnda, men till stor del i ämnet oförberedda åhörarkrets. Detta är det ena. Det andra är mitt fasta beslut att gifva det svåra ämnet – filosofiska afhandlingar – en tilltalande estetisk och fullt genomskinlig form, så att hvarje något tänkande qvinna kan läsa dem med gagn och nöje.⁴

Rydberg lägger till att han ändå hoppas kunna skicka ett färdigt manus till förlaget i mars följande år. Så blev det inte. Han lyckades aldrig färdigställa sitt manus, och på åttiotalet kom han i hög grad att lämna filosofin, inte minst för att i stället fördjupa sig i sina studier av den fornnordiska mytologin. Det skulle dröja till några år efter hans död 1895 innan de filosofiska föreläsningarna publicerades i fyra band av biblioteksmannen Robert Höckert, utifrån Rydbergs egna minutiösa föreläsningssanteckningar.⁵

⁴ Viktor Rydberg brev till Albert Bonniers 6/11 1876, i *Viktor Rydbergs brev II*, s. 201.

⁵ Viktor Rydberg, *Filosofiska föreläsningar, del I. Materialism och idealism ("I filosofiens förgård")*, red. Robert Höckert (Stockholm: Bonniers, 1900); *Filosofiska föreläsningar, del II. Leibniz teodicé och den schopenhauerhartmannska pessimismen*, red. Robert Höckert (Stockholm: Bonniers, 1900); *Filosofiska föreläsningar, del III. Antropologi*, red. Robert Höckert

I det följande ska några nedslag i Rydbergs filosofiska tänkande göras, med tyngdpunkten lagd vid hans reflektioner kring den så kallade materialismen, som var en i tiden livligt diskuterad filosofisk åskådning enligt vilken praktisk taget allt som finns går att föra tillbaka på den från människan oberoende existerande materien. För Rydberg var materialismen en skyggelse. Det var en uppfattning som han delade med många i samtiden, vilket inte hindrar att också materialismen hade vissa övertygade försvarare, framför allt i Tyskland. När Rydberg valde att göra en kritisk granskning av materialismen, till förmån för idealismen, tog han i själva verket ställning i en av det sena 1800-talets mest diskuterade filosofiska kontroverser. Även om han i stort sett anslöt sig till andra tänkare som förde fram kritiska invändningar mot materialismen saknade hans position inte originalitet.⁶

Den tyska bakgrunden

Fastän Rydberg inom filosofins område kan beskrivas som autodidakt var han i sina föreläsningar upptagen av samma

(Stockholm: Bonniers, 1901); *Filosofiska föreläsningar, del IV. Antropologi och moralfilosofi*, red. Robert Höckert (Stockholm: Bonniers, 1901). Se även Rydbergs postumt publicerade estetiska föreläsningar, *Det sköna och dess lagar*, utg. Karl Warburg (Stockholm: Bonniers, 1901). Anders Burman, "Viktor Rydberg, det sköna och 1800-talets estetik", *Veritas. Viktor Rydberg-sällskapets tidskrift* nr 22, 2006, s. 11-23.

⁶ Om den tyska materialismen och den strid som den gav upphov till vid mitten av 1800-talet, se t.ex. Kurt Bayertz, Myriam Gerhard & Walter Jaeschke (red.), *Weltanschauung, Philosophie und Naturwissenschaft im 19. Jahrhundert. Band 1. Der Materialismus-Streit* (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009) och Annette Wittkau-Horgby, *Materialismus. Entstehung und Wirkung in den Wissenschaften des 19. Jahrhunderts* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998). Om Rydbergs inställning till materialismen respektive idealismen har jag tidigare skrivit i de båda uppsatserna "Viktor Rydberg och materialismen", i Ingemar Nilsson (red.), *Vetenskap och historia. Sju essäer* (Göteborg: Arachne, 1999) och "Längtan efter enhet", i Birthe Sjöberg & Birgitta Svensson (red.), *Kulturhjälden. Viktor Rydbergs humanism* (Stockholm: Atlantis, 2009), s. 43-55.

typ av frågor som stod högt på agendan i tidens dominerande filosofi. I likhet med flertalet andra svenska tänkare och författare under 1800-talet var han i sina intellektuella intressen i mångt och mycket tyskorienterad. Det var också från den tyskspråkiga filosofiska litteraturen, snarare än från den svenska universitetsfilosofin, som han hämtade det mesta av sitt material till föreläsningarna.

Den tyska filosofin decennierna kring 1800-talets mitt har traditionellt betraktats som något av en parentes mellan å ena sidan den enorma kreativiteten under den tyska idealismen, som hade sin storhetsperiod mellan publiceringen av Immanuel Kants *Kritik av det rena förnuftet* 1781 och Georg Wilhelm Friedrich Hegels död femtio år senare, och å andra sidan nykantianismen och den tidiga fenomenologin i slutet av 1800-talet. Men att mellanperioden var mer intressant än den brukar framställas som har visats av bland andra den amerikanske filosofihistorikern Frederick Beiser. I *After Hegel: German Philosophy 1840–1900* redogör han för filosofins utveckling under den här perioden.⁷ I stället för att fokusera på enskilda tänkare utgår han från olika kontroverser i den efterhegelska filosofin, däribland striderna kring materialismen och pessimismen, men också diskussionerna om vilka gränserna är för människans kunskaper liksom om den identitetskris som filosofin hamnade i efter Hegels bortgång, då systemfilosofins möjligheter tycktes vara uttömda.

Uppgörelsen med det hegelska totalitetstänkandet – vilket sammanfattades i Hegels sats "Det sanna är det hela" – tog sig flera olika former.⁸ Framåt mitten av 1800-talet var det många som försökte ge en filosofisk återupprättelse åt den enskilda

⁷ Frederick Beiser, *After Hegel. German Philosophy 1840–1900* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2014).

⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Andens fenomenologi*, övers. Brian Manning Delaney & Sven-Olov Wallenstein (Stockholm: Thales, 2008), s. 67.

individen, som Hegel aldrig hade brytt sig särskilt mycket om. Här går det en linje från den sene Friedrich Schelling och Søren Kierkegaard via Friedrich Nietzsche in i den moderna existentialismen. Även den filosofiska materialismen, som likaledes diskuterades intensivt från 1850-talet och framåt, kan i visst avseende betraktas som en direkt reaktion på den hegeliska idealismen. Samtidigt kan kontroversen kring materialismen förstås som en utlöpare av den gamla konflikten mellan tro och vetande, vilken fick ny näring av den samtida naturvetenskapens stora framgångar, med utvecklingen av bland annat den moderna cellteorin, termodynamiken och efterhand även evolutionsläran. Filosofin förlorade successivt det tolkningsföreträde och den centrala position inom akademien som den hade tilldelats av Hegel och andra idealister i början av seklet. I stället blev filosoferna nu tvungna att aktivt förhålla sig till de empiriska vetenskaperna. Ja, hur skulle relationen mellan filosofi och naturvetenskaperna närmare bestämt förstås? Leder ett naturvetenskapligt perspektiv på tillvaron med nödvändighet till en materialistisk världsåskådning? Den typen av frågor, som tyska tänkare och vetenskapsmän brottades med vid den här tiden, uppehåller även Rydberg sig vid i sina filosofiska föreläsningar.

Mänsklighetens ökenstig

I föreläsningarna om materialism och idealism – för att inte tala om dem som handlar om Schopenhauers och Hartmanns pessimism – återfinns det bekymrande drag hos Rydberg som nämndes tidigare. I det här filosofiska sammanhanget var han bekymrad över livet och världen i stort. Rydberg var och förblev något av en grubblare som ständigt återkom till de stora frågorna om vardan och varthän. Med en sådan läggning är det lätt att känna en viss förtvivlan inför sakernas tillstånd, även om Rydberg oftast lyckades mota bort sitt värsta svärmod med hjälp av sin existentiella grundhållning som kan beskrivas som en försiktig utvecklingsoptimism som fann sin

näring i inte bara en politisk-liberal övertygelse om att samhället faktiskt tenderar att utvecklas i frihetlig riktning, utan också i en religiös grundad förhoppning om att det trots allt finns en mening med skapelsen.

Frågan om ett eventuellt *telos* för mänskligheten, eller om man så vill en gudomlig plan för skapelsen, återkommer Rydberg ofta till. Mest storslaget gör han det i sin Kantat vid jubelfest-promotionen i Uppsala 1877, med de inledande orden: "Ur nattomhöljda tider / emot ett mål, fördoldt för dig, / o mänsklighet, du skrider / i sekler fram din ökenstig!"⁹ Människor tycks helt enkelt vara oförmögna att urskilja vari det övergripande målet med allting egentligen består, om det överhuvudtaget finns något sådant mål. Inte heller kan naturvetenskaperna ge något svar på den frågan. I sina föreläsningar poängterar Rydberg att de inte heller bör försöka besvara den, eftersom den typen av frågor överhuvudtaget inte tillkommer de naturvetenskapliga disciplinerna. Att de bortser från frågan om alltings syfte, för att i stället förklara allt kvantitativt i termer av lagbunden nödvändighet, är enligt Rydberg på en och samma gång deras styrka, i egenskap av exakta vetenskaper, och deras svaghet, som världsåskådning.

Rydbergs filosofiska föreläsningar, liksom många av hans publicerade texter från 1860-talet och framåt, kretsar i mångt och mycket kring världsåskådningsproblematiken. På det stora hela tänker han sig då att olika krafter står mot varandra, vissa mörka och negativa, andra ljusa och positiva. Så förhåller det sig i det samtida samhället, men också på en kosmisk nivå. Mot den bakgrunden - med ett närmast kosmologiskt

⁹ Viktor Rydberg, "Kantat vid jubelfest-promotionen i Uppsala den 6 september 1877", i *Skrifter I. Dikter*, 9 uppl. (Stockholm: Bonniers, 1914), s. 10. Se vidare Rolf Lindborg, *Viktor Rydbergs kantat. En essä* (Lund: Signum, 1985) och Anders Burman, "Från det förgängliga till det eviga. Kantat", i Birthe Sjöberg (red.), *Våra favoriter bland Viktor Rydbergs dikter* (Lund: Absalon, 2008), s. 21-23.

perspektiv på människans tillvaro – låter sig Kantaten från 1877 läsas. Det är helt klart en av Rydbergs mest gripande, och filosofiskt mest intressanta, texter. Efter inledningsstrofen om mänsklighetens "ökenstig" genom tiderna slås det fast att allt på jorden tycks vara ändligt. Inte blir det mycket bättre om man spanar uppåt mot himlavalvet, konstateras det vidare, för då upptäcker man bara att även "solars banor stäckas, / och världar gå i kvav, / och stjärnsystemer släckas / i eterns djupa hav." Inte konstigt då att man runt omkring sig kan höra människor ropa: "allt är förgängelse, / och tid och rum tillhopa / ett hemskt oändligt fängelse."¹⁰

I Kantaten höjer sig emellertid andra röster mot detta, i första hand röster som representerar universitetets olika fakulteter – den filosofiska, den juridiska, den medicinska och den teologiska – vilka var och en vittnar om att allt ändå inte är förgängligt, utan att det faktiskt finns sådant som överskrider det flyktiga och obeständiga. Vändpunkten finns i diktens mest välkända strof:

Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill,
vad skönt du drömt, kan ej av tiden härjas,
det är en skörd, som undan honom bärgas,
ty den hör evighetens rike till.
Gå fram, du mänsklighet, var glad, var tröst,
ty du bär evigheten i ditt bröst.¹¹

De dramatiska spänningarna i Kantaten speglar i hög grad Rydbergs existentiella grundhållning. På ett plan handlar livet för honom om kampen mellan det eviga som finns inom människan och allt det förgängliga som tycks finnas överallt runtomkring henne. Men i de filosofiska föreläsningarna presenterar han det snarare som två olika perspektiv på tillvaron. Beroende på vilket perspektiv man anlägger på

¹⁰ Rydberg, "Kantat", s. 11.

¹¹ Rydberg, "Kantat", s. 11.

människan och världen synliggörs olika saker. Utifrån ett idealistiskt perspektiv framträder vissa saker, utifrån ett materialistiskt perspektiv helt andra. I det ljuset menar Rydberg att det är desto viktigare att undersöka förutsättningarna för och konsekvenserna av de båda perspektiven. Det är precis det som han försöker göra i föreläsningsserien om materialism och idealism från 1876.

Den filosofiska materialismen

Just materialismen pekar Rydberg ut som inte bara sin egen utan hela samtidens huvudfiende. Det är som en destruktiv kraft som hotar att underminera och förstöra alla högre värden och därigenom i praktiken allt som är gott och skönt. "Man har icke att fördöma, utan att vederlägga materialismen", hävdar han.¹² Den materialism som han i sina föreläsningar gör allt vad han kan för att vederlägga utgör ett hopkok av olika materialistiska idéer som var i svang vid den här tiden, med huvudsakligen är den skisserad utifrån den tyske filosofen Ludwig Büchners *Kraft und Stoff*. Den 1855 publicerade boken, som Beiser inte utan skäl utnämner till materialismens bibel, väckte en enorm uppmärksamhet i samtiden.¹³ Den utkom i inte mindre än tjugoen upplagor och översattes till sjutton språk, bland annat till svenska 1869. Det fanns några få tänkare och vetenskapsmän som backade upp Büchner, däribland zoologen Carl Vogt, men de allra flesta tog kraftigt avstånd från den typen av materialistiska resonemang. I Tyskland pågick den så kallade materialismstriden under flera decennier och den var fortfarande aktuell när Rydberg höll sina föreläsningar.¹⁴

¹² Rydberg, *Filosofiska föreläsningar* I, s. 86.

¹³ Beiser, *After Hegel*, s. 70. Georg Büchner, *Kraft und Stoff oder Grundzüge der natürlichen Weltordnung* (Leipzig: Brockhaus, 1855).

¹⁴ Även i Sverige hade frågan tagits upp tidigare, av bland andra Pontus Wikner som 1870 gav ut den starkt kritiska *Undersökningar angående den*

Titeln på Büchners bok pekar ut de båda nyckelbegreppen i hans ovanligt konsekventa version av materialismen: kraft och materia. "Ingen kraft utan materia", skriver han, "ingen materia utan kraft!"¹⁵ Materien består i sista hand av atomer, och kraft har formen av antingen dragningskraft eller repulsionskraft. Kraft och materia är således inte bara oskiljaktiga, utan dessutom eviga och konstanta, lydande under mekanismens lagar, och därför är verkligheten möjlig att beskriva i rent fysiska termer. I sina föreläsningar invänder Rydberg att Büchner och de andra materialisterna inte kan förklara vad kraft och materia egentligen är för något, lika litet som de har något svar på frågorna om det organiska livets uppkomst eller om andliga företeelser som känslor, vilja och omdömen. Det enda de har att säga rörande allt detta är att hjärnan alstrar tankar på samma sätt som levern avsöndrar galla (som Vogt provokativt uttryckte det), och att själen - om det överhuvudtaget är meningsfullt att tala om en sådan - är avhängig hjärnan på samma sätt som kraften är bunden vid materien.

Utifrån ett världsåskådningsperspektiv betraktar Rydberg materialismen som en helt förkastlig och undermålig position. Inte desto mindre hävdar han på samma gång att materialismen kan ha ett visst existensberättigande såtillvida att den faktiskt kan fungera som ett hjälpmedel i det vetenskapliga arbetet. Han menar nämligen att det inom naturvetenskapen kan vara legitimt att anlägga ett materialistiskt perspektiv på världen, bara man då är på det klara med att det är fråga om ett verktyg, utan att ha några förhoppningar om att det kan avslöja vad som egentligen ligger till grund för de materiella

materialistiska världsåskådningen med särskildt afseende på Büchners "Kraft och materia" (Stockholm: Hæggströms, 1870).

¹⁵ Ludvig Büchner, *Kraft och materia. Populära framställningar* (Stockholm: Malmberg, 1869), s. 2.

företeelserna. Det avgörande består i att man inser perspektivets begränsningar och avstår från att utifrån det göra utsagor om den absoluta verkligheten.

Det är precis den begränsningen som Büchner och de andra materialisterna överskrider när de försöker förklara allt som existerar utifrån sitt materialistiska perspektiv. Rydberg hävdar att uppgiften att gå vidare vid naturvetenskapens gränser i stället tillkommer filosofin. Man ska med andra ord inte blanda samman naturvetenskapen och filosofin, även om de ytterst kan sägas utgöra två sidor av samma sak, syftande – liksom all akademisk forskning – till samma sanning.

Den filosofiska idealismen

Samtidigt är inte heller Rydberg helt konsekvent på den punkten. Längre fram i sin föreläsningsserie gör han nämligen gällande att hela naturen till sitt väsen är andligt och att detta faktiskt är något som naturvetenskapen kan påvisa. Han uttrycker det som att naturvetenskapen alltmer frigör sig "från föreställningen, att en materie, som ej är kraft, utan endast har kraft, finnes till".¹⁶ Då särskiljs inte vetenskapen från filosofin utan lierar sig tvärtom med den och tas som intäkt för att den idealistiska världsåskådningen är korrekt.

Utifrån sitt förment vetenskapligt underbyggna filosofiska perspektiv tänker sig Rydberg att atomerna på något sätt inte bara har eget liv utan också förnimmelseförmåga, samtidigt som de är helt immateriella. I linje med detta beskriver han dem som ett slags andliga kraftpunkter, vilka i olika hög grad har realiserats men som i något avseende är relaterade till varandra. Sammantaget innebär det att allt i universum hänger samman och dessutom är statt i en lagbunden utvecklingsprocess. Att det förhåller sig på det sättet utgör själva kärnpunkten i Rydbergs filosofiska idealism.

¹⁶ Rydberg, *Filosofiska föreläsningar* I, s. 146.

Idéhistoriskt är det tydligt att denna idealistiska kraftatomlära, som för de flesta människor idag säkert framstår som märklig för att inte säga direkt bisarr, är nära besläktad med den dynamiska monadlära som långt tidigare hade presenterats av Leibniz. Rydberg påpekar själv att Leibniz filosofi fortfarande är av största intresse för både filosofer och naturforskare, bland annat eftersom den – som han uttrycker det i föreläsningarna – ”förenar den mekanisk-dynamiska uppfattningen af naturen, som naturforskningen omöjlig kan undvara, med en idealism, så djärf och följdriktigt genomförd, att han i detta hänseende endast öfverträffas af svensken Boström”.¹⁷

Här utpekas de två tänkarna som med goda skäl kan lyftas fram som de viktigaste källorna till Rydbergs egen idealism: Leibniz och Christopher Jacob Boström. Den senare var den i särklass mest betydande svenska filosofen under senare delen av 1800-talet, och mellan hans och Rydbergs tänkande finns uppenbara likheter och beröringspunkter. Dit hör den metafysiska idealismen och en närmast platonisk tro på en idévärld bortom den direkta sinnevärlden, men också deras kritik av statskyrkan med dess helveteslära och treenighetsdogm. Likheterna kommer sig delvis av att deras tänkande till stora delar utgick från samma idékällor, framför allt Platon och Leibniz.

Men det finns också viktiga skillnader mellan de båda svenska tänkarna. Rydbergs utvecklingstanke och det som han i citatet benämner ”den mekanisk-dynamiska uppfattningen af naturen” stämmer illa överens med den boströmska statiska metafysiken. Dessutom var Rydberg övertygad om att även den yttre världen kan ge relevant kunskap, medan Boström ansåg att allt sökande efter verklig kunskap måste utgå från

¹⁷ Rydberg, *Filosofiska föreläsningar* I, s. 287.

idévärlden. På det viset är det tydligt att Rydberg, med stöd av sina företrädesvis tyska auktoriteter, överskred Boströms tänkande som vid den här tiden fungerande som en sorts officiell svensk ämbetsmannafilosofi.¹⁸

Den praktiska materialismen

Likväl kan man inte komma ifrån att Rydberg precis som Boström – eller för den delen Leibniz – i grund och botten var en filosofisk idealist. Det förblev han under resten av sitt liv. På det stora hela kom han också att hålla fast vid sin materialismkritik. Vad gäller synen på materialismen kan man dock märka vissa smärre förändringar och förskjutningar i några senare texter. I den 1894 publicerade uppsatsen "Den mekaniska världsteorin" är han mer avvisande gentemot materialismen än någonsin tidigare. Han raljerar med den och hävdar att ingen människa "med vårt släktes normala instinkter" inför den kan känna någonting annat än avsky och förskräckelse.¹⁹

Men i motsats till vad han gjorde i sin föreläsningsserie försökte han nu inte ge några vetenskapligt övertygande argument för att materialismen är förkastlig. Snarare än att försöka vederlägga den fördömde han den moraliskt, det vill säga precis det som han sade att man inte skulle göra ett par decennier tidigare. Detta framstår i visst avseende som symptomatiskt för den sene Rydberg. Med tiden blev det allt

¹⁸ Sven-Eric Liedman, *Att förändra världen – men med måtta. Det svenska 1800-talet speglat i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk* (Stockholm: Arbetarkultur, 1991); Svante Nordin, *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall* (Lund: Doxa, 1981). Se även Gösta Löwendahl, "Om Viktor Rydberg och den boströmska filosofien", *Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund*, årsbok 1953–1954.

¹⁹ Viktor Rydberg, "Den mekaniska världsteorin", i *Skrifter XIII. Varia (filosofiska, historiska, språkvetenskapliga ämnen)* (Stockholm: Bonniers, 1898), s. 87.

svårare för honom, som en mångfrestande, lärd polyhistor utan någon vetenskaplig specialkompetens, att följa med de mer och mer specialiserade naturvetenskapernas utveckling och förena deras resultat med sin egen idealistiska världs-uppfattning.

I själva verket var det vid slutet av 1800-talet inte möjligt att med trovärdighet hävda att den dynamiska atomteorin stöddes av "alla tänkande naturforskare", vilket Rydberg hade gjort på sjuttioalet i sina filosofiska föreläsningar.²⁰ Den moderna naturvetenskapen delade helt enkelt inte längre - om den någonsin hade gjort det - hans syn på verkligheten. Även om han fortfarande kunde hänvisa till den samtida vetenskapen i sitt eget sökande efter en högre sanning måste han ha insett att han var ute efter något som inte gick att komma åt med sedvanliga naturvetenskapliga metoder.

Samtidigt var det som han kallade materialism på 1890-talet delvis någonting annat än den filosofiska materialism som han hade undersökt i föreläsningarna på sjuttioalet. I hans texter fick materialismen allteftersom en tydligare politisk och moralisk laddning, med associationer till såväl socialism och manchesterliberalism som självisk egoism och det som han uppfattade som låga, kroppsliga drifter. Denna förändring speglar en allmän förskjutning i tiden. Under 1800-talets avslutande decennier gick materialismen från att vara en filosofisk och vetenskaplig fråga till att bli en angelägenhet inom kulturen och politiken i stort. Nu kom materialismen att diskuteras i relation till allt från den privata sexualmoralen till samhällsutvecklingen på det stora hela. Det är en sådan inte särskilt filosofiskt präglad form av materialism som beskrivs i "Den nya grottesången" från 1891. I diktens efterskrift låter Rydberg en "predikare" komma till tals. Denne uttrycker en uppfattning som författaren av allt att döma själv skrev under

²⁰ Rydberg, *Filosofiska föreläsningar* I, s. 37.

på:

Nej, I fromme, söken djävulen icke i de exakta vetenskaperna! I haven honom alldeles inpå er i den praktiska materialismen, vars mest gigantiska uppenbarelse är anden i det nittonde århundradets industrialism, i dess ofantliga Grottekvarn. Där är djävulen mjölnaren, om djävulen är den hänsynslösa egoismen. Där är han.²¹

Mot denna praktiska materialism ställde Rydberg de högre värdena som han fortsatte att förknippa med idealismen, kretsande kring triaden det sanna, det rätta och det sköna.

På liknande sätt som materialismen efterhand fick en mer praktisk inriktning för Rydberg, blev hans idealism successivt mer moraliskt och estetiskt laddad. Ändå kan det konstateras att idealismen i vidare mening var och förblev en helt central utgångspunkt i Rydbergs författarskap. Snarare än att vara "vår sista humanist", som Lars Forssell utnämnde honom till, kan Rydberg karakteriseras som en av våra sista stora och mest konsekventa idealister.²² Den idealism som han förordade och gav uttryck för – grundad i övertygelsen om att varje människa bär evigheten i sitt bröst – utvecklades efterhand i olika riktningar, men den var alltid riktad mot det som han kallade materialism, oavsett om det handlade om den filosofiska materialismen i Büchners tappning eller den praktiska materialismen som kritiserades i "Den nya grottesången".

²¹ Rydberg, "Den nya grottesången", i *Skrifter* I, s. 240.

²² Lars Forssell, "Vår sista humanist", i Viktor Rydberg, *Dikter*, red. Örjan Lindberger (Stockholm: Atlantis, 1996), s. vii-xxii.